

UVOĐENJE KRITIČKOG MIŠLJENJA U NASTAVNI PLAN I PROGRAM SREDNJIH ŠKOLA KAO SAMOSTALNOG NASTAVNOG PREDMETA

Pregledni naučni članak

Ana Galić

DOI: 10.5281/zenodo.5721707

Udruženje Sofia
ana.galic.bl@gmail.com

Primljen: 13.04.2021.

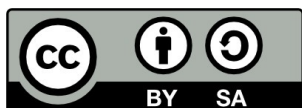
Prihvaćen: 07.06.2021.

Kritičko mišljenje nije samostalan nastavni predmet u sistemu obrazovanja srednjih škola, nego predstavlja sastavni dio, indirektno i direktno, nastavnog plana i programa sličnih nastavnih predmeta. U ovom radu ćemo istražiti kritičko mišljenje u nastavnom planu i programu srednjih škola – primjenu, značaj i domete argumentacije i efektivne analize intelektualnog aparata u srednjoškolskom obrazovnom procesu, te neophodnu izmjenu budućih planova. Analiziraćemo koji predmeti i do kog stepena u IB programu Međunarodne mature i nacionalnom programu srednjih škola, sadrže kritičko mišljenje, te koliko se ono oslanja na logiku, odnosno filozofiju kao ishodište kritičkog mišljenja. Razradićemo tezu da kritičko mišljenje nepravedno zauzima nepriznat položaj u nastavnom procesu, te da je, u skladu s tim, njegov sadržaj rasparčan, ne samo u sadržaju nastavnih planova i programa u nastavnom procesu, nego i van nastavnog procesa, kao dio novinarske, medijske i informatičke prakse. Branićemo tezu da je potrebno izvršiti reformu srednjoškolskog obrazovnog procesa i uvrstiti samostalni nastavni predmet Kritičko mišljenje. Metode korištene pri odbrani ove teze su analiza i indukcija, te ćemo pokazati da su nosioci kritičkog mišljenja najprije učenici i nastavnici, koji kada jednom ovladaju ovom vještinom, stižu sposobnost za cijeli život.

Ključne riječi: kritičko mišljenje, nastavni proces, učenik, nastavnik, nastavni predmet, srednja škola, nastavni plan i program

Uvod

Mi sada imamo nevjerovatnu količinu informacija dostupnu samo na par klikova putem Interneta. Količina podataka koju pri tome dobijamo dovodi do preplavlivanja našeg misaonog aparata i mi tada iskušavamo “paralizu analize”. U tom procesu iščitavanja informacija od nas se očekuje da smo sposobni da selektujemo, interpretiramo, svarimo, procijenimo, naučimo ili primijenimo one informacije koje su nama bitne i korisne. Međutim, postoji jedna opasnost. Riječ je o tome da mi imamo sve moguće odgovore, ali da ipak ne znamo šta oni znače. Time dolazimo do dvije ključne sposobnosti 21. vijeka, a koje predstavljaju blizance - sposobnost da se uči i sposobnost da se misli. Obrazovni sistem predstavlja upravo sponu ove dvije sposobnosti, te u zavisnosti od profila koji se edukuje i izlazi iz tog sistema

imamo primjenjenu prvu sposobnost – sposobnost da se uči. Svaki smjer stručnih, tehničkih, umjetničkih i inih škola našeg srednjoškolskog obrazovnog sistema obučava i priprema svoje učenike/studente (u daljem tekstu učenike) za njihove buduće profesije u procesu učenja. Međutim, druga pomenuta sposobnost predstavlja jednako važnu vještinu, ako ne i presudnu, kako za učenike, tako i za same nastavnike/profesore (u daljem tekstu nastavnike), a to je sposobnost da se misli i to kritički (mišljenje kao takvo je sastavni dio usvojenog nastavnog plana i programa predmeta filozofija i samo filozofija, a svakako ne jedan samostalan nastavni predmet, a i sama filozofija se može slušati samo u gimnazijama srednjih škola). Pojam kritičkog mišljenja bi se usljed svoje važnosti mogao iskoristiti za proširenje krilatice *znanje je moć*, na *kritičko mišljenje i znanje jesu moć*, ukoliko se osvrnemo na malopredašnje sposobnosti. Prije nego što pređemo na argumentovanje teze u glavnom dijelu, ovdje ćemo navesti par podataka o samom poimanju ove vrste mišljenja. Naime, kritičko mišljenje se sastoji iz tri dijela: stava ili stanja uma da promišljeno razmotri probleme; poznavanja metoda logičkog ispitivanja i zaključivanja i vještina u primjeni pomenutih metoda. Sada ćemo razmotriti gdje smo to do sada mogli naići na kritičko mišljenje, da li direktno imenovano kao sastavni dio odobrenih nastavnih planova i programa od strane nadležnog ministarstva za srednje škole, tako i indirektno, kao sastavni dio predmeta bez kojeg dovršetak programa Međunarodne mature, takođe zastupljen u srednjim školama ne bi bio mogu. Nakon nabiranja pozicija kritičkog mišljenja u obrazovnom sistemu prelazimo na metakognitivni monitoring i moguća rješenja problema nepostojanja kritičkog mišljenja kao sastavnog predmeta u nastavnom planu i programu srednjih škola.

Kritičko mišljenje u obrazovnom sistemu kao i van njega

U skladu za zadatkom koji trebamo da obavimo u datom trenutku i u okviru nekog nastavnog predmeta,

- 1 O odnosu reproduktivnog i kritičkog mišljenja i izbjegavanju ličnog učešća u produkciji, a ne reprodukciji misli nekoga ko je stvari već promišljao na svoj način, ali prije nas, te koliko opasnosti leži u tome po rast i razvoj jednog pojedinca pogledati u: Iva Buchberger, *Kritičko mišljenje/ Priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja* (Rijeka: Udruga za razvoj visokoga školstva Universitas, 2012.), 14.
- 2 Možda je najprezentativniji primjer predmeta koji na napregledniji način predstavlja srž samog kritičkog mišljenja nastavni predmet Logika, i to Aristotelova tradicionalna logika, o čemu više pogledati u knjizi: Richard L. Epstein i Carolyn Kernberger, *Critical thinking, III edition* (Australia, Canada, Mexico, Singapore, Spain, United Kingdom, United States: Thomson-Wadsworth, 2006.), 373. pa nadalje

odnosno neke nastavne jedinice i zadatka koji je zadat na određenu temu, i nivo kritičkog razmišljanja će biti podešen tome nivou, te tada možemo govoriti o dva glavna sastojka kritičkog mišljenja: to je utvrđivanje koliko tačno nam je informacija potrebno, te u skladu s tim i napora koji ćemo uložiti u usvajanje tih informacija; a zatim i selekcija¹ informacija koje ćemo koristiti.

Upravo pravilno korištenje informacija kojima smo okruženi na svim poljima našeg djelovanja utiče na to kako primjenjujemo ili koristimo naše kritičko mišljenje i to se odnosi na sve što vidimo, čujemo i činimo; zatim na ono što čitamo; na način na koji tumačimo nove situacije i događaje kao i na način na koji mi pišemo, govorimo ili sebe prezentujemo drugim ljudima. S tim u vezi, kritičko mišljenje je već sastavni dio predmeta koji se izučavaju u školskim sistemima², ali ipak, kao samostalan nastavni predmet ili vještina nije prepoznat. Pa na primjer, zapitajmo se zbog čega je kritičko mišljenje bitno i unutar, ali i van akademske zajednice, odnosno zbog čega je bitno poznavati pojmove i termine koji se koriste prilikom vođenja razgovora sa drugim ljudima, o bilo čemu? Najprije se obučavamo da prepoznamo šta nam to tačno, odnosno nedvosmisleno, naš sagovornik ima da kaže. Zatim se izgrađuje naše samopouzdanje. Jer, kada savladate svoj govorni nastup, te uvijek znate kada i šta reći, kroz tu vještinu primjenjivanja osnovnih elemenata kritičkog mišljenja, vaša samouvjerenost tokom vođenja razgovora će nevjerojatno rasti. Mnogo jasnije i razgovjetnije ćete moći saslušati i raspoznati šta vam drugi prezentuju, bilo da je riječ o uvjerenjima, pogledu na svijet, novoj nastavnoj jedinici, ili pak naučnim tezama. I na kraju, sve navedeno možemo podvesti pod poznavanje argumenata, koje ćete, kada savladate oblast kojom želite da vladate, tj. kada vremenom steknete dovoljnu količinu informacija o nekom problemu, temi, tezi i sl. onda, kada to prilike bude nalažemo, moći dovesti u pitanje sagovornikova uvjerenja, na jedan stručniji način. Bez mogućnosti da se ostavi sloboda i mogućnost kako na jednom školskom času, na kojem se

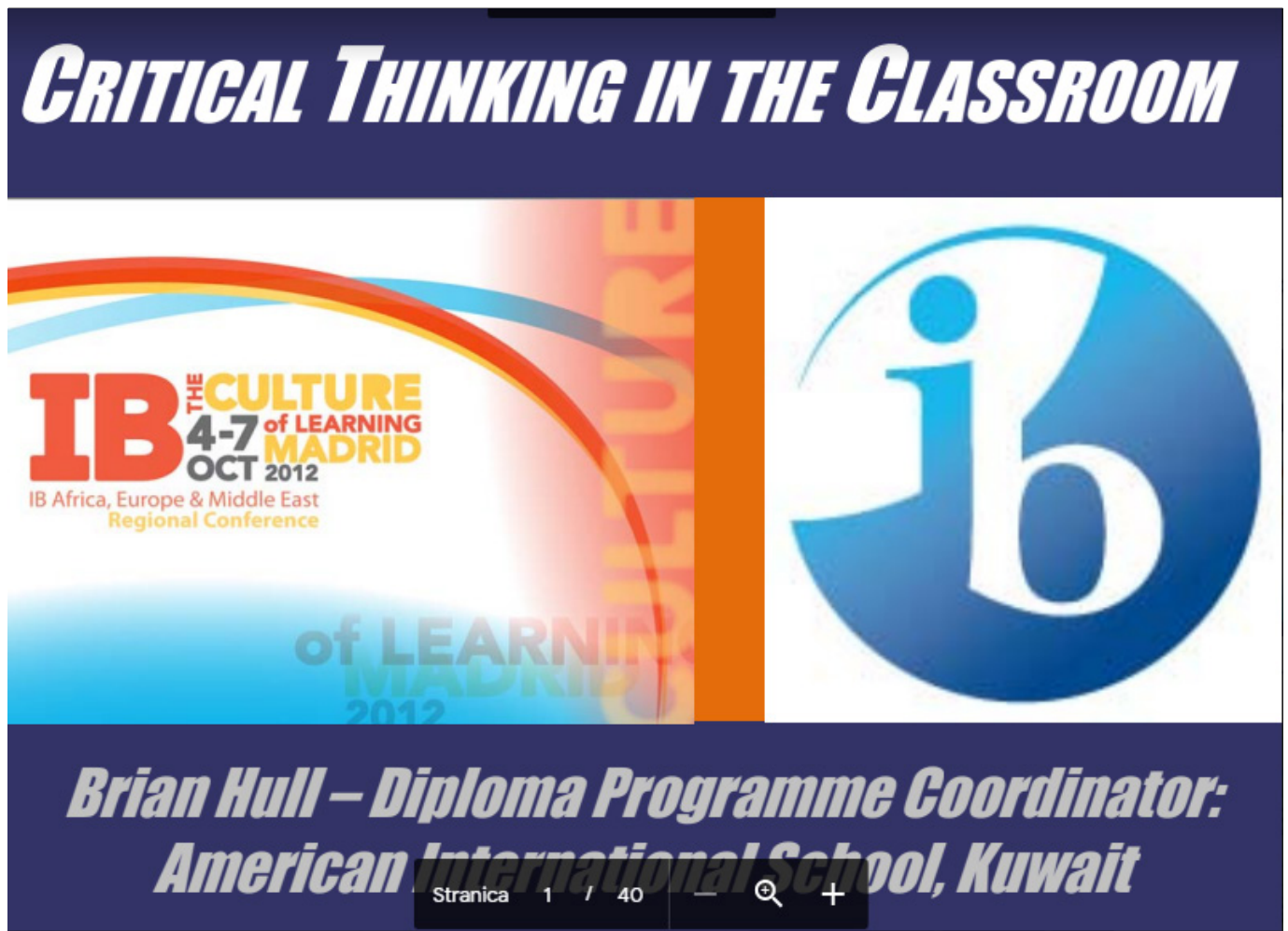
vrši obrada novog gradiva ili ponavljanje, odnosno sistematizacija jedne predene teme, nema šanse za misaoni napredak i razvoj učenika, a ni nastavnici nemaju nikakvu dobit takvom prezentacijom svoga rada. U nacionalnim programima se i dalje prvenstveno njeguje frontalni način rada, koji oduzima poprilično veliku količinu vremena na prezentovanje gradiva od strane nastavnika, sa pasivnom funkcijom učenika, a aktivnošću dodijeljenom samo i isključivo nastavniku. Iako se frontalni oblik³ rada može okarakterisati kao jedan od najpovoljnijih za početak i upoznavanje učenika sa novim gradivom ili predmetima, ne može se njegovati kao onaj koji se preferira, jer se time iz vida ispušta i sam učenik, odnosno sam proces prenošenja znanja i usvajanja novih informacija. Pomenimo samo neke od posljedica njegovanja ovog, sada već tradicionalnog, oblika prenošenja znanja: nema aktivnijeg učešća učenika u prostijim i manjim timovima, osim onih gdje učestvuje čitavo odjeljenje; veza između nastavnika i učenika ne prelazi autoritativno nametnutu ulogu frontalnog oblika držanja nastave; nema direktno-praktične provjere snalaženja učenika pri samostalnom pristupu obradi novog gradiva; kreativno mišljenje, koje pored kritičkog predstavlja jednog od najznačajnijih umijeća za učeničke sposobnosti prilikom napretka u daljem školovanju, takođe ne dolazi do izražaja (ističe se potreba za nekritičkim usvajanjem odobrenog sadržaja od strane nadležne institucije); i na kraju, ne manje bitan efekat ovakve vrste komunikacije između nastavnika i učenika jeste i osjećanje samog učenika, koji usljed uskraćenosti da ispolji svoje mišljenje, stav, predloži drugačije rješenje i sl. koje smo naveli, počinje da osjeća nelagodu prilikom samog stupanja u obrazovni sistem, što opet ima dugoročne veoma štetne posljedice po samog pojedinca.

Dakle, u nastavnom procesu obrazovanja postoje tri noseća stuba, to su nastavnik, prenošenje/usvajanje znanja/informacija i učenik. Preferiranje jednog od ova tri stuba znači rušenje preostala dva, što sasvim sigurno nije niti cilj, niti rješenje, u bilo kom obrazovnom sistemu. Postavlja se pitanje koliko je nastavnik u stvari bitan prilikom određivanja na koji način će se odvijati jedan nastavni čas, ili obraditi jedna zadata tema, zadata od nadležnog Ministarstva prosvjete i kulture? Isto tako se pitamo kako to nastavnik određuje koje nastavne metode su najpovoljnije za dobijanje optimalnog rezultata u sprovođenju naumljenog zadatka? Dakle, ovdje se zastaje i pažnja usmjerava na ulogu nastavnika, a zatim se propituje njihova sposobnost da kritički procijene koje nastavne metode će koristiti u svom radu, a zatim se pitamo da li su ti nastavnici zaista osposobljeni da sprovedu u djelo, odnosno realizuju nastavu u skladu sa znanjem stečenim na pedagoško-metodičkom planu rada? Samim izvršavanjem zadatog plana i programa od strane nadležne institucije ili Pedagoškog Zavoda, nastavnik već biva uskraćen za određene izbore, a pri tom treba voditi računa o mogućnostima koje mu pruža sama škola kao i obrazovna politika⁴.

Kritičko mišljenje kao indirektni dio nastavnog predmeta Teorija znanja (Theory of Knowledge) u IB programu Međunarodne mature

Theory of Knowledge, ili prevedeno s engleskog, teorija znanja, predstavlja ključni ili noseći predmet u IB programu Međunarodne mature. Ovaj srednjoškolski program studiranja je prisutan u tri grada Bosne i Hercegovine: Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci, a u okviru je trećeg po redu izbora naziva Diploma programme od četiri postavljena u zvaničnom radu The International Baccalaureate

- 3 Frontalni oblik držanja nastave svakako da ima svoje prednosti. Naime, kako čitamo u stručnom radu Elide Ružić, frontalni rad predstavlja prethodnicu ostalim oblicima rada sa učenicima, tačnije grupnom radu, što nam autorka ilustruje posebno potrebama i zahtjevima učenika prvog razreda osnovne škole. Naime, frontalni oblik rada kao jednostavniji oblik držanja nastave predstavlja homogeno održavanje funkcionalnosti jednog još uvijek neorganizovanog kolektiva, tj. učenika koji tek stupaju u proces učenja. Nastavnička funkcija u frontalnom držanju nastave omogućuje „da svi učenici istodobno izvode isti zadatak pod direktnim rukovođenjem učitelja”, na osnovu čega Ružić izvodi da „nije teško zaključiti da je upravo taj metodički organizacijski oblik rada najpogodniji da bismo to ostvarili”. Pogledati: Elida Ružić, „Frontalni oblika rada u funkciji uvođenja učenika u skupne oblike rada”, *Metodički organizacijski oblici rada u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije*, prof.dr.sc. Boris Neljak (gl.ur.), Hrvatski Kineziološki Savez u Poreču, 2009.
- 4 Više o nastavnim metodama, te njihovim povezivanjem sa procesom demokratizacije i humanizacije škole i obrazovanja pogledati u: Aleksandra Maksimović i Milan Stančić, „Nastavne metode iz perspective nastavnika”, *Metodički obzori*, 7 (2012) 1. Posebno obratiti pažnju na mogućnosti koje jedan nastavnik posjeduje kao sastavni dio jednog obrazovnog sistema, odnosno jedne škole unutar istog.

Fotografija broj 1: Critical thinking in classroom, IB Programme, slika s navedenim kritičkim mišljenjem u učionici kao temi o kojoj se vijećalo na IB regionalnoj konferenciji održanoj 2012. godine. Izvor: autor, screen shot

međunarodnog edukativnog centra. U sekciji *O nama* na njihovoj zvaničnoj Web stranici pronaći ćemo sljedeći citat dobrodošlice:

„Kad govorimo o obrazovanju i njegovom značenju, ono što stvarno želimo znati jeste kako svojim učenicima usaditi znanje koje će ih učiniti i boljim učenicima i boljim ljudima. Kako možemo biti sigurni da ih šaljemo u život sa vještinama koje su im zaista potrebne za rast i razvoj na uspješan, sretan način? Sada, u svojoj 52. godini, posvećeni smo više nego ikad razvoju međunarodnog obrazovanja koje stvara bolji svijet.“⁵ I u nastavku stranice *O nama* možemo vidjeti, već u prvim redovima, da je kritičko mišljenje sastavni dio sva četiri programa koja nudi ovaj međunarodni obrazovni program, tako da pored njegovanja različitosti (s obzirom na internacionalnost samih programa), umštenosti i radoznalosti, kritičkom mišljenju

je dato fokusno mjesto u sadržaju ovih programa.

Tako ćemo na primjer u predmetu jednog studijskog programa, a taj je „Diplomma Programme“, namijenjen našim učenicima, tj. đacima trećih i četvrtih razreda srednjih škola, odnosno gimnazija, pronaći predmet Theory of Knowledge, koji predstavlja središte i jezgro ovog programa. Naime, ovaj dvogodišnji predmet je zasnovan na obradi gradiva, te polaganju najprije prezentacije, a zatim i ispisivanja eseja za ovaj predmet, odnosno od zajedničkog i individualnog angažmana samog učenika, kojim on dokazuje da je savladao ne samo gradivo, nego i pomenute vještine koje vezujemo za sam proces kritičkog mišljenja. Pošto je za školsku 2020/21. došlo do izmjena u nastavnom planu i programu za predmet Tok (naime, jedna od najvažnijih promjena je izbacivanje Ways of Knowing, tj. načina znanja), poslužit ćemo se upravo tim udžbenikom,

5 „About The Ib“. Ibo.or. Pristupljeno 10.03.2021. godine. <https://www.ibo.org/about-the-ib/>

te njegovim sadržajem. Već od prvih stranica, nakon obraćanja samom čitaocu, možemo čitati o glavnoj temi samog kursa, tj. ovog predmeta, a to je mišljenje. Mišljenje predstavlja ključni dio⁶, a nosilac tog mišljenja, tj. učenik, preuzima glavnu ulogu u očuvanju i prenošenju znanja:

„Istraživanje toga ko smo kao oni što znaju je stoga centralno za TOK i tkano u ovoj knjizi. Cilj ovog istraživanja je rasvijetliti kako i zašto je znanje važno; ko ima znanje i ko ne; ko ima moć, a ko nema; kako i zbog čega se ne slažemo; i ono čemu bismo mogli težiti sa svojim znanjem.“⁷

Nakon svakog poglavlja uočićemo da postoji dio za praktičnu vježbu odnosno refleksiju, što se nadovezuje na samu centralnu temu, a to je mišljenje unutar područja znanja, ne više i načina znanja, u kojima se kao mislioci odnosimo sami spram sebe, a zatim jedni spram drugih, istovremeno razvijajući sve pomenute osobine koje jedno kritičko mišljenje nosi sa sobom. Napomenimo samo još da se na ovom kursu ocjenjuje i učenik i nastavnik, tj. da postoji i interno i eksterno ocjenjivanje, što takođe predstavlja konstantnu nadogradnju nas kao nosilaca kritičkog mišljenja u jednom nastavnom procesu. Koliko je ovaj predmet bitan, naći ćemo podatak da ukoliko se dokaže da je učenik na bilo koji način narušio akademsko poštenje, te plagirao svoje radove, bilo prezentaciju ili esej, on gubi pravo diplomiranja uopšte na ovom dvogodišnjem kursu. Pored plana i programa koji podrazumijeva dvogodišnje pohađanje ToK predmeta uz odgovarajuće provjere znanja, individualne i kolektivne, tokom ovog perioda, potrebno je, a možda i nužno, naglasiti sljedeće: područja znanja ili Arias of Knowledge su područja koja svaki učenik tokom ove dvije godine mora sam savladati, naučiti i reprodukovati. Ta područja obuhvataju čitava znanja data u prirodnim i društvenim naukama, uključujući i matematiku, a za svaku nauku učenicima je dat zadatak, kao i sredstva, odnosno materijal da savladaju: obim te nauke, po čemu se ta nauka razlikuje od drugih

nauka, zatim koje su sličnosti, tj. da li postoji preklapanje i interdisciplinarnost među naukama, istorija, odnosno geneza svake nauke i sl, da bi, na kraju, učenik trebao znati postaviti i Centralno pitanje znanja (Central Knowledge Question), ne samo jedno, nego i više njih, kojim se on, sada kao naučnik u začetku, sa postavljenom tezom na određenu temu, upušta u potragu za argumentima kojima daje validan odgovor i rješenje na postavljeno pitanje ili tezu koju analizira. Ono za šta se učenik na ovom kursu osposobljava jeste upravo snalaženje u odabiru i metoda i alata, kao i vještina i sredstava kojim će se koristiti ne samo tokom školovanja, nego i po izlasku iz srednje škole i prilikom upisa na željeni fakultet (možemo dodati da ovladavanje vještinama kritičkog mišljenja predstavlja resurs koji neminovno pomaže u snalaženju i odvijanju svakodnevnog života). Time se učenici osposobljavaju za dalji rast i razvoj u profesionalnom, ali i građanskom, odnosno ličnosnom smislu. Isto tako, eksternom evaluacijom nastavnika, i ovi potonji se takođe podstiču na korištenje što savremenijih alata prilikom odabira sredstava za rad, jer, naime, nastavnici u IB programu imaju slobodu da sami kreiraju nastavne jedinice, odnosno metode prenošenja znanja, sa akcentom na učenika (učeničocentričan pristup), u skladu sa nastavnim planom i programom zadatim za tu godinu, a tiče se šest naslova propisanih i spremnih za polaganje završnog IB ispita, tj. diplome.

Kritičko mišljenje kao direktni dio nastavnog plana i programa u nacionalnom programu, predmet Demokratija i ljudska prava

Nastavni predmet Demokratija i ljudska prava sastavni je dio kako nastavnog plana i programa osnovnih škola⁸, tako i nastavnog plana i programa srednjih škola. Naš fokus je usmjeren na nastavni plan i program za Demokratiju i ljudska prava kao nastavnog predmeta koji se sluša u okviru srednjih škola i koji u svom programu ima vježbe kritičkog razmišljanja kao neizostavnog dijela

6 U poglavlju čiji je naslov „Methods and tools“ možete čitati na koji način se učenik, pomoću tumačenja fotografije iz New York Times-a, oprema za i razvija korištenje svog intelektualnog aparata – pomoću razvijanja mislećih navika. Vidi: Marija Uzunova Dang i Arvin Singh Uzunov Dang, *Theory of Knowledge, Course Companion* (United Kingdom: Oxford University Press, 2020.), 14.

7 Ibid, 1.

8 Pogledati nastavni plan i program za predmet Demokratija i ljudska prava za šesti razred osnovnih škola, počev od 322. stranice: Nastavni plan i program za osnovno obrazovanje i vaspitanje, Republika Srpska Ministarstvo prosvjete i kulture, Republički Pedagoški Zavod. Pristupljeno 30.01. 2021. https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.2/Nastavni%20plan%20i%20program%20za%20osnovnu%20skolu.pdf,

samog predmeta. Naime, u okviru Demokratije i ljudskih prava akcenat je stavljen na aktivnosti učenika, a koliko je kritičko mišljenje ugrađeno u samu demokratiju, to možemo izanalizirati ako se upustimo u aktivno razmatranje samog plana i programa propisanog od strane nadležne institucije. Pa ćemo tako na 335. strani⁹ Nastavnog plana i programa za četvrti razred Gimnazije svih smjerova Republike Srpske Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske jasno uočiti vježbe kritičkog mišljenja, kao sastavnog dijela u ponavljanju obrađenog gradiva od strane profesora i učenika za taj nastavni predmet. Sam predmet Demokratija i ljudska prava je koncipiran tako da se građanin tretira kao kritički mislilac, a učenik se, prije nego napuni punoljetstvo, tj. stekne uslov da postane ravnopravni član ovog društva i stekne glasačko pravo, obučava da, samostalno, na osnovu naučenih misaonih vještina, obuču u budućoj ulozi sebe kao pravnog subjekta, a to radi upravo na način kritičkog mislioca. Bez vježbi kritičkog mišljenja, koje obično predstavljaju timski rad, rad u grupama i oslanjaju se na nastavnika samo u smislu upravljanja rezultatima sprovedene debate, predmet Demokratija i ljudska prava bi bio onemogućen. Naime, za svaku vježbu kritičkog mišljenja aktivni sudionici, tj. učenici, kao nosioci vježbe, vrše pripreme. Učenici se obučavaju da na kritički način iščitavaju dnevne vijesti, onda se kritički pristupa i istorijskoj analizi predstavljenog ili obrađenog materijala, kritički i s mogućstvom izmjena i dopuna se iščitavaju zakoni, ustav, povelja o ljudskim pravima i sastavna dokumentacija neophodna za poznavanje osnovnih prava čovjeka i građanina, da bi se, zatim, da li putem argumenata, dokaza, članova zakona, te svega propisanog i dozvoljenog od strane autoriteta, odnosno nastavnika za određenu nastavnu temu, vršilo međusobno ogledanje i možemo slobodno reći takmičenje. Putem debate ili putem jednom godišnje obaveznog projekta „Ja građanin“, tokom sučeljavanja oprečnih mišljenja, oni sudionici koji imaju najjače argumente, proglašavaju se

pobjednikom za tu temu i određenu tematsku cjelinu ili nastavnu jedinicu, u zavisnosti od konkretno zadanog materijala za određeni školski čas i time se stimulise timski rad, saradnja, pozitivni takmičarski duh i možda i ono najvažnije, ljubav prema pravdi i pravičnosti.

Kritičko mišljenje kao jedinstven proces upotrebe i korištenja kognitivne aktivnosti

Kritičko mišljenje bi se moglo predstaviti i kao vještina i ne biste pogriješili ukoliko bi na primjer kao jednu od svojih osobina u CV-u naveli upravo kritičko mišljenje. Ljudima je ponekada teško posložiti svoje misli, pogotovo na jedan logičan način. Međutim, to ne znači da se neko ko nije vičan kritičkom sagledavanju stvari ne može obučiti u tome i postati neko ko savršeno vlada svojim mislima, te načinom saopštavanja istih.

Kritičko mišljenje je najprije jedna kognitivna aktivnost, što znači da je povezana sa upotrebom uma. Um koristimo i prilikom procesa učenja, a od kada dođemo na ovaj svijet, pa tokom čitavog života mi učimo, tako da i sam postupak kritičkog promišljanja predstavlja dio procesa učenja, tačnije, jedno bez drugog i ne postoji.

Sada ćemo nabrojati sastavne dijelove kritičkog mišljenja¹⁰ kao jedinstvenog procesa, ali procesa koji traje, upravo kao i proces učenja. Riječ je o sljedećim stavkama:

1. identifikacija stavova, zaključaka i argumenata¹¹ drugih,
2. evaluacija dokaza,
3. pošteno odmjeravanje suprotstavljenih argumenata,
4. sposobnost čitanja između redova,
5. prepoznavanje manipulatorskih tehnika prilikom uvjeravanja drugih da u nešto povjerujemo,
6. tretiranje problema i pitanja na strukturisan način, s naglaskom na logiku,
7. predstavljanje mogućih zaključaka, zasnovanih na čvrstim dokazima i razumnim hipotezama,
8. kada se iznosi svoj način gledanja na svijet, to ra-

⁹ Nastavni plan i program za četvrti razred Gimnazije svih smjerova, Republika Srpska Ministarstvo i kulture, Republički Pedagoški Zavod, pristupljeno 30.01.2021. https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.4/NPP%20za%20IV%20razred%20gimnazije.pdf, 35.

¹⁰ U knjizi *Osnove metodike nastave*, doktora Simića, naćićemo takođe taksativno navedene sljedeće komponente jednog kritički osposobljenog mišljenja, počev od prve, a završno sa osmom komponentom: samostalno provjeravanje vrijednosti, kritičko čitanje, kritički aspekt učenja u vidu rješavanja problema, kritičko mišljenje kao kritikovanje svih procesa mišljenja, kritički stavovi, kritički aspekt suđenja u procesu učenja, učenje, inteligencija i kritičko mišljenje, kritički aspekt i razvoj ličnosti. Pogledati u: Dr Kojo Simić, *Osnove metodike nastave* (Brčko: Evropski Univerzitet, 2015.), 26, 27, 28.

¹¹ “U uobičajenom razgovoru argument se odnosi na prepirku, vrijeme kada krvni pritisak raste. Koncept ćemo koristiti na

dimo jasno i uz kvalitetne razloge za uvjeravanje drugih.

Ono što je zajedničko za proces kritičkog mišljenja u nastavnom procesu, ali i van njega jeste rješavanje problema. Možda bismo mogli i izdvojiti zajedničke kao i karakteristike koje razdvajaju kritičko mišljenje u IB programu od kritičkog mišljenja u nacionalnom programu: na prvom mjestu im je zajedničko to što i u jednom i u drugom, dakle i u IB programu međunarodne mature, kao i u nacionalnom programu, kritičko mišljenje je čvrsto uvezano za proces učenja i skoro da se ne može razdvojiti od procesa osposobljavanja učenika, ali i njihovih nastavnika za uspješno usvajanje i reprodukciju, tj. primjenu usvojenog znanja; s druge strane, ono po čemu se kritičko mišljenje razlikuje na ova dva nivoa jeste to da je kritičko mišljenje u IB programu usmjereno na osposobljavanje i učenika i nastavnika na samu pripremu za dalji razvoj u sklopu viši obrazovnih institucija, a u nacionalnom programu kritičko mišljenje će učenika najprije, a zatim i profesora, kroz pravo vodstvo, opremiti za život u društvu, za život generalno, sa onim vještinama i sposobnostima koje je kroz vježbe kritičkog mišljenja razvio i naučio da primjeni. Rješavanje problema predstavlja veoma bitan aspekt kritičkog mišljenja, jer se njegovi nosioci se na taj način osposobljavaju kao što vidimo i za život u okviru nastavnog procesa, tj. obrazovnog sistema, ali i van njega, čime kritičko mišljenje predstavlja sastavni dio našeg životnog rada na sebi. Rješavanje problema u ovom našem slučaju predstavlja prijedlog rekonstrukcije nastavnog plana i programa, predviđenog od strane nadležnog ministarstava, odnosno pedagoškog zavoda, a tiče se uvođenja kritičkog mišljenja kao samostalnog nastavnog predmeta za učenike srednjih škola.

Širina samog pojma kritičkog mišljenja i teškoća u njegovom definisanju

Jedan od problema koji odlikuje koncept opredmećivanja kritičkog mišljenja jeste njegova širina. Samim tim, nosioci kritičkog mišljenja više nisu samo filozofi,

ili profesori filozofije, tj. logike, nego su to novinari, pisci, blogeri, Instagram, IT i korisnici sličnih društvenih mreža, a zbog opsežnosti nosilaca kritičkog mišljenja, konkretno u našem slučaju jednog učenika, nastavnika, a zatim i građanina, mi se moramo obratiti za pomoć i konsultacije po ovom pitanju i sociologiji, pedagogiji, psihologiji i sl. društveno-humanističkim naukama.

Teškoća u definisanju potrebe za uvođenjem samostalnog predmeta kritičkog mišljenja je nedovoljno sprovođenje testnih uzoraka među učesnicima nastavnog procesa, kako među učenicima, tako i među nastavnicima, te se ne može sa sigurnošću utvrditi kakvo je uopšte stanje po tom pitanju:

„Kritičko mišljenje veoma malo je ispitivano. Istraživanja izvršena u ovoj oblasti odnose se na sljedeće probleme:

- a) razvijanje kritičkog mišljenja učenika u procesu nastave i
- b) ispitivanje faktora koji utiču na stepen uvjerenosti ispitanika u procesu suđenja.“¹²

S druge strane, ta zamagljenost nas dovodi do preuzimanja osnovnih elemenata kritičkog mišljenja, datih nam u predmetu logika, odnosno filozofija za treći razred srednjih škola, Gimnazija opšti smjer, a to je formulisanje teze, te dokazivanje početne premise (odnosno hipoteze) putem argumenata, koji se u nauci nazivaju dokazima, a onda i dolaska do zaključaka, u predmete koji više nisu filozofski, ali isto tako ne odaju ni priznanje samom logičkom aparatu koji jeste nužan prilikom sprovođenja kritičkog mišljenja, da li u teoriji ili u praksi. Ovi elementi više nisu samo sastavni dio logike, nego postaju elementarni dio svih gore pomenutih i naučnih i nenaučnih disciplina koje za cilj imaju razrješenje nekih društveno prisutnih problema. Tako da ćemo u stvari do kritičkog mišljenja dospjeti najprije kroz novinarsku prizmu medijske pismenosti¹³, odnosno sposobnosti razdvajanja istinitih od lažnih vijesti u mnoštvu informacija kojima se svakodnevno nužno obasipamo, tj. kroz tehničko-tehnološku prizmu informatičke pismenosti¹⁴, gdje je opet riječ o snalaženju

vrlo različit način. Argument je kombinacija dvije forme tvrđenja: zaključka i razloga koji idu u prilog tome. Partnerstvo između razloga i zaključka uspostavlja argument jedne osobe.”: M. Neil Browne i Stuart M. Keeley, *Asking the Right Questions: A Guide to Critical Thinking, VIII edition* (Upper Saddle River New Jersey: Pearson Education Inc., 2007.), 26.

12 Dr Kojo Simić, *Osnove metodike nastave* (Brčko: Evropski Univerzitet, 2015.), 26.

13 O medijskoj pismenosti te kritičkom mišljenju unutar ovog predmeta pogledati više u: Dragana Trininić, *Konceptualni okvir medijske pismenosti* (Banja Luka: Udruženje za filozofiju i društvenu misao, 2017.)

14 O procjeni izvora s Interneta pogledati više u prilogu broj 2.

u moru brojnih društvenih mreža čijim saučestvovanjem i angažmanom nas zapljuskuju svaki dan sve brže.

Kritičko mišljenje kao samostalni nastavni predmet u srednjim školama

U skladu sa međunarodno propisanom Deklaracijom o toleranciji¹⁵, član 4., stav treći, oslovljen edukacija, s ciljem odbrane osnovnih ljudskih prava, pa samim tim i dostojanstva, te vrijednosti sopstvenog života kao osnovne vrijednosti nas kao ljudskih bića, nezavisno prosuđivanje, kritičko mišljenje i etičko argumentovanje predstavlja cilj svakog obrazovnog procesa, pa samim tim i našeg. U skladu s tim, kritičko mišljenje se najprije treba uvesti eksperimentalno, kroz jedno školsko polugodište i krenuti sa njegovim upražnjavanjem počev od prvog razreda srednje škole. Detaljnije o samom planu rada tokom ovog eksperimentalnog perioda pogledati u prilogu broj 1. Nakon eksperimentalnog perioda, gdje bismo imali samo jedno polugodište kao dovoljno da se učenici obuču u osnovama kritičkog mišljenja, onda bi se moglo razmišljati o njegovom produžetku na dva polugodišta, te ga učiniti sastavnim dijelom nastavnog plana i procesa tokom svih godina školovanja. Ovakav slijed zahtijeva i ozbiljniji pristup, dugoročne pripreme i uključivanje različitih stručnjaka po pitanju ovog problema, te bi se ponajviše oslanjali na multidisciplinarni pristup¹⁶ koji uključuje saradnju filozofije sa pedagogijom, psihologijom, sociologijom, te ostalim po potrebi utvrđenim srodnim društveno-humanističkim naukama. Tada bi se radilo na detaljnijim analizama koje uključuju ispitivanje¹⁷ do kog stepena kritičkog mišljenja vladaju nosioci obrazovnog sistema, odnosno učenici i nastavnici, a onda bi slijedilo proširenje osnovnih postavki kritičkog mišljenja. Te postavke uključuju šta je to kritičko

mišljenje, u okviru teme osnove kritičkog mišljenja, zatim bi se obrađivao problem i zaključak kao sastavni dijelovi argumentovanog razgovora, te bi se u temi III i IV lagano prelazilo na praktičnu primjenu kritičkog mišljenja, tj. na prelazak sa logike i filozofije na ulogu učenika u društvu. Pri tome bi se radile teme zbog čega se mi svađamo i kritičko iščitavanje informacija.

Zaključak

Obrazovan, misleći građanin predstavlja najbolje rješenje (a možda čak i jedino) koje će uticati na budućnost jednog društva. Možda ćemo zazvučati poprilično pesimistično i nesposobno za ponudu rješenja¹⁸, ako ponovimo riječi naših kolega: „Površno savremeno društvo znanja nije sposobno za kritičku misao“¹⁹, ali ćemo se svakako zapitati da li je to tako. Zbog toga se i zalažemo za kritičko promišljanje, koje je po definiciji upravo dovođenje u zapanost onoga što nam se servira kao nepromjenjiva istina, ne obična reprodukcija pročitane gradiva ili možda da naglasimo uvjerljivost onog preko puta nas u našu istinu. Dakle, od malih nogu mi se obrazujemo. U školi stičemo nova „znanja“. Ovdje leži i problem i rješenje. Problem jeste puko prenošenje informacija sa jedne generacije na drugu, kao da je riječ o nečemu statičnom, nepromjenjivom, bez aktivnog misaonog učestvovanja pojedinca koji te informacije usvaja i daje im novi smisao. Tek našim kritičkim odnošenjem prema informacijama mi ih prevodimo u znanje. Znanje koje stvaramo se nadovezuje na znanje prethodnih generacija, a svaka nova informacija će dobiti svoj smisao na osnovu ove strukture koju formiramo u sopstvenom znanju. Uvođenje kritičkog mišljenja kao samostalnog predmeta u nastavnom procesu srednjih škola daje šansu razvoju i napretku počev od pravih os-

15 “International Day for Tolerance . Declaration of Principles on Tolerance, Article 4, 3”. UNESCO. Pristupljeno 1. avgust 2020.

16 Više o argumentovanju kod adolescenata i odraslih i tome kako epistemološke predrasude ili pretpostavke stečene u ranijem uzrastu mogu uticati na donošenje sudova koji se tiču pogrešno konstruisanih ili kontroverznih pitanja, pogledati u radu: Patricia M. King i Karen Strohm Kitchener, “Reflective Judgment: Theory and Research on the Development of Epistemic Assumptions Through Adulthood”, *EDUCATIONAL PSYCHOLOGIST*, 39 (1). (2002), 5–18

17 Primjer intervjua kojim se ispituje prosuđivanje pogledati klikom na: „The Reflective Judgment Interview“, Umich.edu, pristupljeno 17.02.2021. godine, <http://umich.edu/~refjudg/reflectivejudgmentinterview.html>.

18 O tome koliko je kritičko mišljenje nedovoljno istražen pojam u visokom obrazovanju pogledati u radu: Lloyd, Margaret i Bahr. „Thinking Critically about Critical Thinking in Higher Education”. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, no. 2. (2010), članak devet

19 Vilhelm Von Humbolt, Teodor Adorno, Konrad Paul Lisman, *Od obrazovanja do neobrazovanja: Tri teorije*, preveli, priredili i uvodnu studiju napisali: Igor Cvejić i Predrag Krstić (ur) (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi sad: Akademski knjiga. 2020.), 45.

nova, te osposobljava pojedinca da se na najbolji mogući način pripremi za buduće ulogu u društvu – studenta, građanina i radnika.

Literatura

- Ružić, Elida. "Frontalni oblika rada u funkciji uvođenja učenika u skupne oblike rada", *Metodički organizacijski oblici rada u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije*, prof.dr.sc. Boris Neljak (gl.ur.), Hrvatski Kineziološki Savez u Poreču, 2009. 334.-336.
- Humbolt, Von Vilhelm. Adorno, Teodor V. Lisman, Konrad Paul. *Od obrazovanja do neobrazovanja: Tri teorije*. Preveli, priredili i uvodnu studiju napisali: Igor Cvejić i Predrag Krstić (ur). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi sad: Akademska knjiga. 2020.
- Buchberger, Iva. *Kritičko mišljenje/ Priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja*. Rijeka: Udruga za razvoj visokoga školstva Universitas, 2012.
- Dr Simić, Kojo. *Osnove metodike nastave*. Brčko: Evropski Univerzitet, 2015.
- Epstein, L. Richards i Kernberger, Carolyn. *Critical thinking, III edition*. Australia, Canada, Mexico, Singapore, Spain, United Kingdom, United States: Thomson-Wadsworth, 2006.
- Browne, M. Neil i Keeley, M. Stuart. *Asking the Right Questions: A Guide to Critical Thinking, VIII edition*. Upper Saddle River New Jersey: Pearson Education Inc. , 2007.
- "*International Day for Tolerance . Declaration of Principles on Tolerance, Article 4, 3*". UNESCO. Pristupljeno 1. avgust 2020.
- Nastavni plan i program za osnovno obrazovanje i vaspitanje, Republika Srpska Ministarstvo prosvjete i kulture, Republički Pedagoški Zavod. Pristupljeno 30.01. 2021. https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.2/Nastavni%20plan%20i%20program%20za%20osnovnu%20skolu.pdf.
- Nastavni plan i program za četvrti razred Gimnazije svih smjetrova, Republika Srpska Ministarstvo i kulture. Republički Pedagoški Zavod. Pristupljeno 30.01.2021. https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.4/NPP%20za%20IV%20razred%20gimnazije.pdf.
- <https://ibo.org/programmes/diploma-programme/curriculum/theory-of-knowledge/what-is-tok/> .
- What is the significance of TOK? Pristupljeno 30.01.2021. <https://forms.gle/8Fb7FeYbhh2gp2zf8> Pristupljeno 05.02.2021.
- Lloyd, Margaret i Bahr. „Thinking Critically about Critical Thinking in Higher Education”. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, no. 2. (2010), članak devet
- King, Patricia M. i Kitchener, Karen Strohm. “Reflective Judgment: Theory and Research on the Development of Epistemic Assumptions Through Adulthood”. *EDUCATIONAL PSYCHOLOGIST*, 39 (1). (2002), 5–18
- Maksimović, Aleksandra i Stančić, Milan. “Nastavne metode iz perspektive nastavnika”. *Metodički obzori*, 7 (2012) 1, 69-82.
- „The Reflective Judgment Interview“. Umich.edu. Pristupljeno 17.02.2021. godine. <http://umich.edu/~refjudg/reflective-judgmentinterview.html>.
- „About The Ib“. Ibo.or. Pristupljeno 10.03.2021. godine. <https://www.ibo.org/about-the-ib/>
- Uzunova Dang, Marija i Singh Uzunov Dang, Arvin. *Theory of Knowledge, Course Companion*. United Kingdom: Oxford University Press, 2020.
- Trininić, Dragana. *Konceptualni okvir medijske pismenosti*. Banja Luka: Udruženje za filozofiju i društvenu misao, 2017.
- “The Purdue Writing Lab”. Purdue University. Pristupljeno 25.avgusta 2020. godine. <https://owl.purdue.edu/index.html>.

Prilog broj 1***GODIŠNJI PLAN NASTAVNOG GRADIVA PO PREDMETIMA I MJESECIMA ZA ŠKOLSKU 2020/21.**

Škola: Javne ustanove srednjih škola Republike Srpske

Nastavnik: ...

Nastavni predmet: Uvod u kritičko mišljenje

Razred: I 1, 2...11

Broj časova: 17

Mjesec	Broj časova	Nastavni program
SEPTEMBAR	5	<ul style="list-style-type: none"> • TEMA I Osnove kritičkog mišljenja • Šta je kritičko mišljenje • Šta je argument i kontraargument • Tvrdnje. Generalne, subjektivne, objektivne i preskriptivne tvrdnje • Vježba kritičkog mišljenja
OKTOBAR	4	<ul style="list-style-type: none"> • TEMA II Šta je problem i šta je zaključak? • Šta su premise ili razlozi? • Uspostavljanje veze između premisa • Ponavljanje gradiva
NOVEMBAR	4	<ul style="list-style-type: none"> • TEMA III Zbog čega se mi svadamo • Princip racionalne diskusije • Koliko dobar jeste dokaz? • Ponavljanje gradiva
DECEMBAR	4	<ul style="list-style-type: none"> • TEMA IV Kritičko mišljenje u praksi - kritičko iščitavanje informacija • Članci, radovi, selekcija i analiza izvora • Primjena kritičkog mišljenja u obrazovnom sistemu, u unapređenju učenika na ličnom planu, te u demokratskom društvenom uređenju • Sistematizacija gradiva

Datum: _____ Potpis nastavnika: _____

* Plan i program je namijenjen za eksperimentalno uvođenje nastavnog predmeta Kritičko mišljenje u srednjim školama, te je s tim u vezi predložen jednosemestralni predmet. Izvor: Autor

Prilog broj 2

Kako procijeniti izvore s Interneta¹

Kada koristite izvore s Interneta potrebno je kritički promisliti o njihovoj vjerodostojnosti. Tome će vam poslužiti sljedeće smjernice:

Saradnik/Autor

- Da li je autor napisao nekoliko članaka na tu temu i ima li osnova da može biti stručnjak u svom području?
- Možete li ih kontaktirati? Imaju li profile na društvenim mrežama?
- Jesu li se druge vjerodostojne osobe pozivale na ovaj izvor ili autora?
- Knjiga: šta o njoj kažu recenzije?

Izdavač

- Šta znate o izdavaču /sponzoru? Jesu li cijenjeni?
- Preuzimaju li odgovornost za sadržaj? Jesu li selektivni prema onome što objavljuju?
- Pogledajte njihov ostali sadržaj. Čini li se ti drugi članci generalno vjerodostojnim?

Pristrasnost

- Da li su autor ili organizacija pristrasni? Ima li pristranost smisla u odnosu na vaš argument?
- Je li svrha sadržaja informisanje, zabava ili širenje agende? Postoji li komercijalna namjera?
- Postoje li oglasi?

Opticaj

- Kada je izvor objavljen ili ažuriran? Postoji li datum?
- Ima li datum objave smisla u odnosu na informacije iznesene u vašem argumentu?
- Ima li izvor uopšte datum?

Reprodukcija

- Da li je reprodukovano? Ako da, odakle?
- Ako je reprodukovano, je li to učinjeno uz dopuštenje? Da li su uključena autorska prava / odricanje odgovornosti?

Citati

- Postoji li bibliografija ili citati / linkovi do srodnih vjerodostojnih izvora?
- Suprotno tome, postoje li vjerodostojne web stranice ili izvori koji upućuju na ovaj sadržaj? U kojem kontekstu?

Relevantnost

- Je li sadržaj relevantan za vašu tezu?
- Da li je ton (akademski, ležerni, itd.) prikladan za vašu bibliografiju?

Tačnost

- Jesu li podaci provjerljivi i tačni?
- Da li su prisutne pravopisne ili gramatičke greške? Ako je izvor podataka prisutan online, da li je neki od linkova nevažeći?

1 Pitanja pogledati na: "The Purdue Writing Lab", Purdue University, pristupljeno 25. avgusta 2020. godine, <https://owl.purdue.edu/index.html>.

Kompletnost

- Da li je izvor sveobuhvatan?

Vjerodostojnost

- Na temelju prethodnih kriterijuma, odlučite da je li izvor uopšte vjerodostojan.

INTRODUCTION OF CRITICAL THINKING IN THE CURRICULUM OF SECONDARY SCHOOLS AS AN INDEPENDENT SUBJECT

Ana Galić

Society Sofia

ana.galic.bl@gmail.com

Critical thinking is the leading intellectual ability of the 21st century, however, it is not included in the education of educational resources of secondary school programs as an independent subject, so it is not an integral part of the curricula of public institutions. Thus, critical thinking (as well as its bearer) is deprived of a very important role in the process of growth and development of the individual in the educational system. Namely, although critical thinking already exists within other secondary school subjects, such as Democracy and Human Rights (where it is directly represented in the curriculum itself), the subject is studied in both primary and secondary schools, and indirectly is part of the curriculum subject. and programs for students who listen to philosophy in the third and fourth grades of high schools, critical thinking is not sufficiently represented in students, who should be trained for future studies, by being able to study selected disciplines and topics within them, and teachers who need to be excellent at finding appropriate additional literature, methods, and courses to help their students. By dealing with critical thinking, teachers work on independent professional development, and students on the best possible way to acquire the necessary knowledge for further thought development and progress in the areas they choose during further education (meaning students who have decided to continue education, whether in our or foreign studies). The main goal of this paper is to point out the omissions and possible constructive solutions by adapting and changing the curriculum of secondary schools, the national program, and in order to improve the teaching work and process, and its bearers.

Keywords: critical thinking, teaching process, student, teacher, subject, high school, curriculum